

BENJAMIN FURLY

ENGELS KOOPMAN (EN MEER!) TE ROTTERDAM, 1636-1714

DOOR JOHAN A. VAN REIJN

ONZE stad heeft blijkbaar eeuwen lang het odium gehad gespeend te zijn van enige cultuur, beschaving of wetenschap.

Een Venetiaans gezantschap in 1696 op doorreis naar Engeland vindt Rotterdam: 'een plaats van handel alleen...' en nog in 1859 zegt dominee Van Oosterzee, die hier van 1844 tot 1863 stond: 'Rotterdam is geen stad om in te wonen voor wie iets hoogers dan het materieele begeert...'. Wellicht dat de optiek van waaruit deze critici de stad bekeken een rol speelde?

Voorshands zal uit de volgende beknopte beschrijving van 'leven en werken' van de Engelse koopman Benjamin Furly, die vanaf 1659 tot zijn dood in 1714 in Rotterdam woonde, blijken dat er eind 17e- begin 18e eeuw hier ter stede meer aan de hand was dan alleen handel. Een beknopte beschrijving, dat dient nadrukkelijk te worden onderstreept, want de activiteiten van Furly – bevriend met o.a. John Locke, Pierre Bayle en de derde Graaf van Shaftesbury – als koopman, Quaker, politiek geëngageerd man en geleerde, zijn van zo'n omvang dat het schrijven van een artikel over hem grote beperkingen oplegt. Furly werd in het Rotterdams Jaarboekje weliswaar reeds eerder genoemd, maar tot een artikel over deze zeer bijzondere man is het helaas nooit gekomen. Dit artikel wil trachten die lacune aan te vullen.

DE FAMILIE FURLY

Benjamin Furly werd 13 april 1636 in Colchester-Essex geboren als zoon van John en Anna Furly. John was een welgesteld linnenkoopman, die enkele malen 'Alderman' en 'Mayor of the Town' van Colchester was. Dat eindigde abrupt toen hij met vrouw en zonen in 1655 tot de Quakers toetrad – een vervolgte groep. Benjamin kreeg een uitstekende opvoeding en bleek een bijzondere aanleg voor talen te hebben. De Nederlandse buurman van de familie Furly in Colchester, Gerard Croese, die later een geschiedenis van de Quakers zou schrijven, in 1696 gepubliceerd, zei van Benjamin 'dat

55. Benjamin Furly. ('Supposed portrait of Benjamin Furly'; detail van het schilderij 'Bijeenkomst van Quakers' van Egbert van Heemskerk, zie afb. 56.)

hij zich naast zijn koopmanschap geheel overgaf aan de studie van de wetenschap'. Dit was op zichzelf niet zo bijzonder, het lag in de lijn van de wetenschappelijke belangstelling die men bij de koopmansstand in de 17e - 18e eeuw aantrof; wat wel opmerkelijk was is de grote toewijding waarmee Furly zich zijn gehele leven aan de wetenschap heeft overgegeven.

Omstreeks 1658 stak Benjamin voor het eerst de Noordzee over met bestemming Amsterdam. Dit bezoek had naar alle waarschijnlijkheid een tweeledig doel, nl. enerzijds zich als koopman en representant van het familiebedrijf oriënteren op het vasteland van Europa en anderzijds het vestigen van een vriendenkring van Quakers in Amsterdam. Begin 1659 vinden wij Furly terug in Londen, waar hij deel uitmaakte van een groep van 164 Quakers die het Lagerhuis een petitie aanbodde waarin zij voorstelden zich gevangen te laten zetten in ruil voor de vrijlating van een zelfde aantal Quakers dat in gevangenschap verbleef. De petitie werd afgewezen.

In de herfst van 1659 vestigde Furly zich als koopman in Rotterdam – daarnaast werd hij de onbetwiste leider van de Quakers in de Zeven Provinciën. Omstreeks 1665 trouwde hij met Dorothy Grainge. De familie Grainge, woonachtig in Rotterdam, was afkomstig uit Whitby-Yorkshire. Vader Grainge was eveneens koopman en Quaker. Het is aannemelijk dat de geloofsovertuiging een grote rol heeft gespeeld bij velen om Engeland en Schotland te verlaten. Rotterdam, waar in 1635 de Court der Merchant Adventurers gevestigd werd, was een voor de hand liggende vestigingsplaats.

De juiste datum van het huwelijk is niet te vinden; het jaar 1665 is echter wel waarschijnlijk. Uit de gifteboeken is af te leiden dat Benjamin in 1665 een tuin, tuinhuis en erf in de Raempoortslaen 'buyten het hoffpoortge' heeft gekocht. Enkele jaren daarna kocht of huurde hij een huis aan de Scheepmakershaven, dat vermoedelijk tevens als zijn kantoor fungeerde. Volgens Hull woonde hij van 1672 tot 1693 in de Wijnstraat en daarna van 1693 tot 1702 aan de Wijnkade. In dat laatste jaar huurde hij op 10 februari een huis, pakhuis en erf aan de zuidzijde van het Haringvliet; het pakhuis droeg de naam 'de Oliphant'. De gifteboeken vermelden tenslotte dat Furly deze locatie op 31 mei 1709 kocht.

Het eerste kind van Dorothy en Benjamin werd eerst op 6 januari 1681 geboren: een zoon, Benjohan. Daarna volgden nog vier kinderen. Twee zoons, John en Arent, en twee dochters, Johanna en

Rachel. Dorothy Furly overleed in 1691.

Ruim twee jaar later hertrouwde Furly met Susanna Huys, weduwe van Jacobus van der Tijt. Ik vond geen uit dit huwelijk geboren kinderen. Beide huwelijken werden in de Laurenskerk afgekondigd, d.w.z. er werd 'attestatie verleend' tot huwelijks-sluiting op het Stadhuis, hetgeen een aantal dagen daarna geschiedde. Deze voor Quakers ongebruikelijke procedure en het feit dat Susanna geen Quaker was hebben, zoals wij later zullen zien, Furly de nodige moeilijkheden gegeven.

Over Furly's kinderen het volgende. Benjohan ging als zeventienjarige bij de koopman Joseph Wright in Londen in de leer. In 1708 trouwde hij met diens dochter Martha; het echtpaar vestigde zich in Rotterdam waar Benjohan de zaken van zijn vader overnam. Vermeldenswaard is dat Benjohan een goede vriend en compagnon werd van John Goddard, de door mr H.C. Hazewinkel in het Rotterdams Jaarboekje van 1948 uitvoerig beschreven Engelse koopman in Rotterdam. In 1724 benoemde Goddard Benjohan Furly tot zijn executeur-testamentair. Met anderen bedreven de compagnons de scheepvaart en werkten zij samen als koopman en bevrachter. Ook interessant is dat Benjohan, tezamen met meerdere vooraanstaande Rotterdammers, op 1 juli 1720 tot de eerste verkozen directeuren van de 'Maatschappij van Assurantie, Discontering en Beleening' behoorde. Hij overleed begin augustus 1738.

Ook zoon John ging naar Londen en aangezien hij eveneens met een dochter van koopman Joseph Wright, Johanna, trouwde, lijkt het voor de hand liggend te veronderstellen dat ook hij bij Wright in de leer is geweest. John vestigde zich in Londen en behartigde daar de zaken van zijn vader en later die van zijn broer. Arent, de derde zoon, genoemd naar Arent Sonnemans, een Nederlandse Quaker en één van Benjamin's beste vrienden, ging eveneens voor verdere scholing naar Londen. Mede vanwege zijn talenkennis werd Arent in 1702 secretaris van Charles graaf van Peterborough, die hij in 1702/03 op een expeditie naar West-Indië vergezelde. Daarna was hij met Peterborough in Spanje gedurende de Spaanse Successieoorlog. Arent was een veelbelovende jongeman, lieveling en beschermeling van Locke, die hem ook de betrekking bij Peterborough bezorgde en vrijwel in iedere brief aan Furly over hem in lovende woorden schreef. In het voorjaar van 1712 overleed Arent in Spanje tijdens een veldtocht. Van de dochters Johanna en Rachel is weinig bekend. Susanna Furly-Huys overleed 26 september 1707.

Voorgaande wat droge opsomming van feiten moet ik besluiten met de vermelding van de dood van Furly in oktober 1714. Omstreeks 1710 is Benjamin zeer ernstig ziek geworden waarna hij gedeeltelijk invalide bleef; wellicht een beroerte? Uit brieven van zijn vrienden blijkt dat hij daarna tot zijn dood een ziek man is geweest.

INTERNATIONAAL QUAKERLEIDER

Alvorens op Furly als Quaker in te gaan, eerst een korte samenvatting van de denkbeelden van deze religieuze groepering, in 1648 door George Fox in Engeland in het leven geroepen.

George Fox was tot het inzicht gekomen dat er in ieder van ons, behalve onze menselijke geest, ook iets van Gods geest is: 'Het Innerlijk Licht'. Dit Innerlijke Licht is – aldus Fox, de voornaamste godsdienstige autoriteit. Ook was George Fox diep teleurgesteld door de wijze waarop mensen die zich Christen noemen, tekort schoten in het leven volgens de normen die zij predikten; een teleurstelling overigens, die door de eeuwen heen door vele Christenen is gevoeld.

De drie belangrijkste punten uit de boodschap van Fox waren:

- de onmiddellijkheid van Christus' leer en leiding;
- de daaruit volgende overbodigheid van predikanten, priesters en van speciale gebouwen voor de eredienst;
- de toepassing van Christus' leer in het gehele leven.

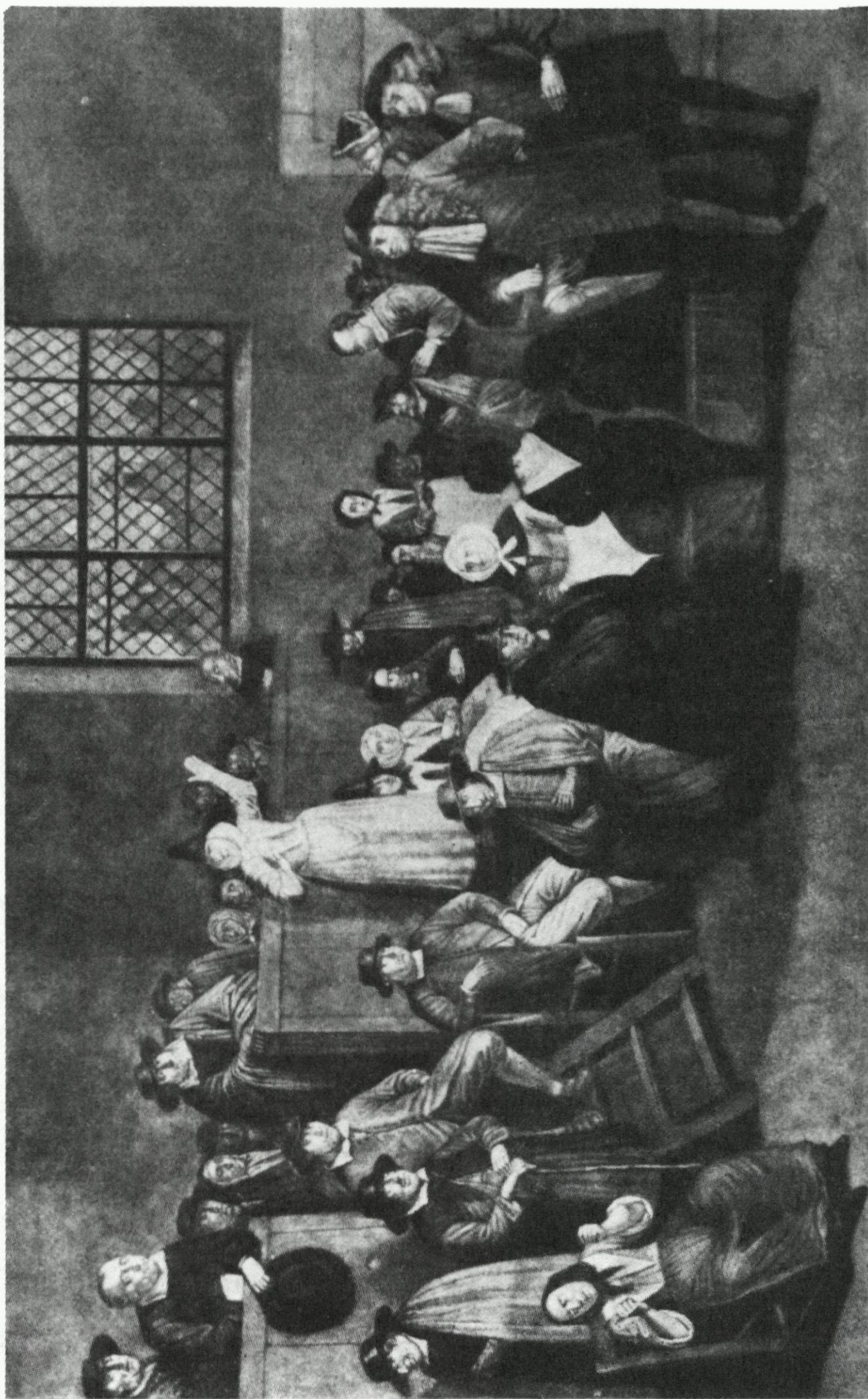
Dat impliceerde nogal wat: geen geloofsbelijdenis – geen liturgie – geen kerkgebouw – geen predikant, priester of voorganger – geen sacramenten. De Quaker moest het dus met de Bijbel in de hand en zijn Innerlijk Licht verder zelf uitzoeken en deed dat ook. In de samenkomsten der Vrienden, zoals zij zich noemden, kon iedereen ongeacht leeftijd, geslacht of opleiding, zo zijn innerlijk hem daartoe inspireerde, uitspreken wat hij voelde en beleefde.

Het spreekt vanzelf dat zulk een godsdienstige gezindheid bij de gevestigde Christelijke Kerken noch in Engeland, noch in de Republiek, noch in Noord-Amerika geaccepteerd kon worden. Daar kwam dan nog het verschijnsel bij dat, vooral in de beginperiode, mede door dit getuigeniskarakter, nogal wat mensen met een geestelijke afwijking zich bij de Quakers voegden – dan wel zich Quaker noemden. Het dikwijls publieke en aanstootgevende optreden van deze lieden bracht de Quakers in botsing met de overheid en maakte hen, ten onrechte, weinig gezien bij de bevolking. Er belandden zodoende nogal wat Quakers – of zgn.

Quakers – in het ‘dolphuis’; in die dagen het aangewezen oord voor mensen met een afwijkend, niet-aangepast gedrag. Zo ook in het toch zo liberale Rotterdam!

De geschiedenis der Quakers in Rotterdam lezende krijgt men de indruk dat de komst van de jonge Furly – hij was 23 – na enkele jaren een positieve invloed heeft gehad op de waardering van de Quakers door zowel de predikanten als de Vroedschap. Maar aanvankelijk was er van een, later zo liberaal denkende Furly nog geen sprake en zien wij de ongetwijfeld ambitieuze jongeman zich met jeugdig fanatisme in de zgn. ‘Hat Controversy’ storten – een hoedendispuut zouden wij zeggen. Het betreft hier een in 1661 ontstaan geschil dat meer dan zes jaar lang in de kring der Vrienden een schisma veroorzaakte. Inzet van het geschil waren enkele naar onderdanigheid zwemende beleefdheidsvormen, zoals de in die tijd omstandige aanspreektitels en vooral ook het al of niet afnemen van de hoed bij groeten en bij het gebed. Dit werd bij een deel der Vrienden niet geacht in overeenstemming te zijn met de ware godsdienstige gezindheid der Quakers – immers alle mensen waren voor God gelijk. In zijn jeugdig enthousiasme, mede gevoed door zijn opvattingen over de gelijkheid van alle mensen, ging Furly met deze beweging mee. Dat bracht hem op gespannen voet met George Fox. In de loop der jaren kwam hij echter tot andere inzichten. Ongetwijfeld, dacht ik, zullen de door zijn beroep gelegde contacten met de doorgaans goed ontwikkelde kooplieden – Rotterdammers, Engelsen, Schotten – hierbij een rol hebben gespeeld. Hij werd wat milder! Typerend voor de man Furly is, dat hij in 1669 in een open brief aan alle Vrienden in Duitsland, Engeland en de Republiek zijn ongelijk in dezen bekende.

Ondanks deze kwestie bleef Furly toch de onbetwiste leider der Quakers; niet alleen in Rotterdam, maar ook elders in de Zeven Provinciën, in het westen van Duitsland en zelfs in Engeland. Wat hierbij een rol speelde was zijn toenemende welvaart, die hem tot een man van aanzien maakte en hem steeds meer connecties deed aanknopen. Hij werd een invloedrijk man met een sterke overtuiging die zich – dat blijkt uit alles – ook gemakkelijk wist te bewegen in de ruimste betekenis. Mede door zijn toegenomen welvaart kon hij zijn huis beschikbaar stellen, als plaats van samenkomst van de Vrienden en tevens als een gastvrij ‘pied à terre’ voor de veelal uit Engeland en Amerika overkomende Quakers, die, gedreven door hun overtuiging, soms ware zendingsreizen over het Continent ondernamen, danwel bij Furly om hulp aanklopten. Zo zien wij in

56. Bijeenkomst van Quakers. Olieverfschilderij van Egbert van Heemskerk.

1663 Furly met de Quaker John Bowne uit Flushing-Long Island naar de Heren Bewindhebbers van de West Indische Compagnie gaan om voor meer verdraagzaamheid in Nieuw Nederland te pleiten – en dat met succes! De vooraanstaande Quaker William Penn, die in 1681 in Noord-Amerika de kolonie Pennsylvania stichtte, bezocht met Furly in 1671 een aantal Duitse steden en Amsterdam. Hij kwam in 1677 weer naar Furly in Rotterdam, ditmaal samen met George Fox en nog enkele Engelse Quakers. Dit gezelschap bracht een langdurig bezoek aan, wellicht beter gezegd maakte een zendingsreis door ons land. Onder leiding van Furly bezochten zij de Vrienden in Den Haag, Leiden, Noordwijk, Haarlem en Amsterdam; ook werden bijeenkomsten voor belangstellenden gehouden. In Amsterdam vond een debat met een aantal predikanten plaats. Bij al deze activiteiten fungeerde Furly ook als tolk: Nederlands-Engels-Latijn. Het gezelschap gebruikte Rotterdam als basis en logeerde bij Furly en bij diens vriend, de Quaker Arent Sonnemans. Gedurende het verblijf hier te lande gingen Penn en Furly nog een maand op reis naar de oostelijke Provincies en West Duitsland 'to spread the Truth'. Overigens was deze reis duidelijk een combinatie van religieuze en zakelijke belangen. Zij troffen namelijk voorbereidingen voor de kolonisatie van wat later Pennsylvania zou worden, met behulp van kolonisten o.a. uit het Duitse Rijnland. Het verblijf in Rotterdam werd tevens gebruikt voor het schrijven van een aantal Quaker-geschriften. Furly nam de vertaling in het Nederlands en Duits voor zijn rekening, schreef de inleidingen en verzorgde de uitgave. Ook had men in Furly's huis een gesprek met de diplomatieke vertegenwoordiger van de Koning van Denemarken in Den Haag, waarbij voor godsdienstige verdraagzaamheid werd gepleit. In deze jaren is Furly's aanzien in de kring der Vrienden op zijn hoogst, om in loop der jaren tachtig langzaam af te nemen.

De oorzaak van het laatste is duidelijk. Furly was inmiddels een zeer vermogend man geworden, die in de ogen der Vrienden een werelds leven leidde en die, mede door zijn vriendschappen met zovele vooraanstaande wetenschappers, op een intellectueel en sociaal niveau leefde dat uitstak boven dat van het merendeel der Quakers. Als klap op de vuurpijl volgde dan in 1693 zijn huwelijk met Susanna Huys, die niet tot de Vrienden behoorde. In oktober 1693 schreef Jan Claus, een Amsterdamse Quaker aan Benjamin's neef John Furly in Colchester o.a.: 'To our grief we see thy Uncle B.F. ... in the manners of foolish courtoisies of the world'¹⁾ en in

diezelfde maand werd William Penn door een andere Amsterdamse Quaker van het voorgenomen huwelijk op de hoogte gesteld, waarbij werd gesuggereerd dat Furly Susanna om haar geld wilde trouwen. Bij dit alles kwam dan nog dat het huwelijk op 12 december 1693 op het Rotterdamse stadhuis werd gesloten en niet volgens de gebruikelijke Quaker-huwelijksceremonie. Deze ceremonie was nota bene door de autoriteiten gelegaliseerd nadat Furly meer dan zes jaren daarvoor had geijverd in overleg met de Pensionaris van Rotterdam en de Raadpensionaris. In deze periode luchtte Furly in enkele brieven aan John Locke zijn hart over de bezwaren van de Vrienden tegen zijn tweede huwelijk en in algemene zin ook over de problemen met zijn geloofsgenoten. Dit alles bevestigt, meen ik, dat Furly aan de kring der Vrienden was ontgroeid; vanaf het begin van de jaren negentig tot Furly's dood in 1714 zijn er dan ook nauwelijks nog banden. Er zijn zelfs duidelijke aanwijzingen dat Benjamin zich geheel van alle kerkelijk leven afkeerde. John Talbot, Hertog van Shrewsbury, die hem in januari 1706 in Rotterdam opzocht, zegt in een brief: 'Furly is a pious Christian, but of no church, nor goes to none'. Shrewsbury was een vooraanstaand man in de Engelse politiek; steunde Willem III, vergezelde hem vanuit Holland naar Engeland en werd tot minister benoemd.

Zacharias Konrad von Uffenbach, een alom bekend bibliofiel, bezocht Furly op zijn reis door Holland op 21 november 1710. In zijn reisverslag zegt hij '... wie dann Herr Benj. Furly selbst ein paradoxer seltsamer Mann ist, der uns auch bald anfangs frey sagte: er seye von keiner Religion'.

SUCCESVOL KOOPMAN

Wanneer men kennis neemt van het weinige aan gegevens over Furly's loopbaan als zakenman en de start die hij in 1659 in Rotterdam heeft gemaakt, dan is niet aan de indruk te ontkomen dat hij bij zijn vestiging in Rotterdam reeds over ruime middelen beschikte. Het feit b.v. dat hij bij zijn huwelijk met Dorothy Grainge omstreeks 1665 een mooi huis kocht, wijst daarop. Furly's werkzame leven in Rotterdam wil ik verdelen in twee hoofdzaken: zijn werk als koopman, bevrachter en bankier en daarnaast zijn agentschap voor William Penn's kolonisatie van wat later Pennsylvania zou worden. Over het koopmanschap zegt Hull dat in de eerste Rotterdamse jaren zijn belangrijkste zaken de vertegenwoordiging van het familiebedrijf in Colchester betroffen, linnen-

industrie dus. Inkoop van ruwe materialen – vlas – en de verkoop van de eindprodukten.

Van de ruim twintig notariële akten tussen 1661 en 1670 is er slechts één die over een charterparty voor het vervoer van goederen van Colchester handelt. Op zichzelf zegt dat niet zoveel, immers men ging als regel eerst naar de notaris als er iets mis was gegaan. Dat was zeker het geval met de verkoop van een partij tabak in 1664. Furly zegde haar eerst toe aan één tabakkoper en verkocht haar uiteindelijk aan een andere; daarover handelen acht akten! Opvallend is dat Benjamin van meet af aan zich vooral met bankzaken bezig hield; dat blijkt ook uit de correspondentie met zijn latere vrienden zoals Locke, Sydney, Shaftesbury e.a. voor wie hij als bankier optrad. Furly's grote bedrijvigheid in de jaren zestig blijkt uit een brief uit 1665 van de Quaker William Caton, vriend van hem uit Colchester, geschreven aan Steven Crisp, waarin deze zegt dat Furly '... was very busy having even then bought a house and a fine large garden without the poorte, but his hands were also full of other business, so that we could not have much time together'. Daarnaast had hij dan nog zijn bemoeienissen met de belangen van de Quakers; dat dit vooral in de jaren zeventig een tijdrovende zaak werd moge blijken uit de eerder genoemde uitvoerige bezoeken van en rondreizen met Penn en Fox.

De indicering van het notarieel archief van Rotterdam is helaas met betrekking tot de laatste decennia van de 17e eeuw niet zo uitgebreid als met betrekking tot de 18e eeuw; grote aantallen akten worden niet vermeld; maar wij kunnen rustig aannemen dat Furly's zakelijke activiteiten zich in die periode minstens op hetzelfde niveau hebben bewogen als in de jaren zestig. Dat wordt ook bevestigd als we in de periode 1701 tot 1710 de draad van Furly's werk weer kunnen oppakken met behulp van ongeveer dertig notariële akten waaruit grote bedrijvigheid spreekt. De bankzaken kregen een meer internationaal karakter, er werd gehandeld in suiker, tin, laken, leer en, zo blijkt uit een akte van 3 april 1708, in '11 ysere stucken canon schietende ieder agtien ponden bals'.

Vanaf 1682 was Benjamin Furly agent voor William Penn's kolonisatie-project in Noord-Amerika. Penn's vader, Admiraal Sir William Penn, had een vordering op Karel II van £ 16.000,--. Als delging van die schuld schonk Karel II hem een groot stuk land in Noord-Amerika; zo ging dat in die dagen. De zoon erfde dit land, noemde het in 1682 Pennsylvania en wilde er een staat van maken

waarin verdraagzaamheid en vrijheid van godsdienst in de Constitutie werden vastgelegd. Furly's agentschap omvatte zowel de werving van emigranten in de Zeven Provinciën en het Rijnland en het verzorgen van hun overtocht, als de verkoop van land in Pennsylvania. Voor het gehele projekt schreef hij een brochure over Pennsylvania in het Nederlands, Duits, Engels en Frans, die in maart 1684 bij Abraham Troyel in 's Gravenhage in druk verscheen. Zelf kocht Furly in Pennsylvania 400 acres; een stuk land waarop nu een deel van de stad Philadelphia is gebouwd. Niet alleen Quakers maar ook andersdenkenden werden opgewekt te emigreren.

Het werk aan dit alles verbonden liep zo op dat Furly zich genoodzaakt zag in Pennsylvania een drietal agenten aan te stellen. Enkele notariële akten in 1685 wijzen op Furly's activiteiten de landverkoop betreffende. Hoeveel emigranten door Furly's zorgen naar Amerika zijn gedirigeerd is niet meer na te gaan. Op basis van b.v. de vestiging in Germantown van 100 Nederlandse gezinnen meen ik te mogen concluderen dat het er zeker meer dan duizend zijn geweest. Ongetwijfeld zal dit alles de nodige inkomsten voor Furly hebben opgeleverd. Wel moet ik daarbij aantekenen dat uit brieven blijkt dat hij, waar het geheel onbemiddelde emigranten betrof, zowel de kosten van het verblijf in Rotterdam in afwachting van de overtocht, als die overtocht zelf, voor zijn rekening nam. Het is hier de plaats om vast te stellen hoe bij de figuur Furly zakelijke belangen en naastenliefde hand in hand gingen.

De hiervoor genoemde Constitutie, die later de naam kreeg van 'Frame of Government and Laws' werd door William Penn in overleg met Locke en Furly opgesteld. In dit document kwamen tendenties voor die later door Thomas Jefferson bij het ontwerpen van de Constitutie van de Verenigde Staten van Noord-Amerika werden gebruikt. Bij de suggesties die Furly in dit verband aan Penn deed was o.a. een methode om de slavernij af te schaffen en de instelling van een soort inkomstenbelasting ten behoeve van: kosteloos onderwijs, kosteloze ziekenhuizen en armenzorg. Dit ontlokte Maurice Cranston in zijn biografie van John Locke de snedige opmerking dat Furly tot de vroege theoretici van de welvaartsstaat behoorde.

De volledige suggesties van Furly, die beter als 'een grondige kritische beschouwing' getypeerd kunnen worden, staan afgedrukt in Sachse's 'Benjamin Furly', welk boekje aanwezig is in de bibliotheek van het Rotterdamse Gemeentearchief.

Hoe verleidelijk het ook is daar op in te gaan, toch wil ik volstaan met deze verwijzing. Wel moet mij van het hart dat men, bij het lezen ervan, onder de indruk komt van de brede kennis van Furly, o.a. op het gebied van de Constituties van andere Engelse koloniën in Noord-Amerika; op het gebied van diverse gebruiken zowel in de Republiek als in Engeland het strafrecht en het civiele recht betreffende en dat alles gepaard met een grote mate van humaniteit.

Ter afsluiting van het voorgaande over Furly's religieuze en zakelijke activiteiten, een citaat uit een brief van Furly aan Locke gedateerd 21 nov. 1690: '... if your Parliaments would never trouble their heads about two things – that is religion and trade – we would grow both religious and rich'. Ook nog een vroege liberaal, die Furly?

GELEERDE IN OPTIMA FORMA

Was Benjamin Furly in alle opzichten een geleerde? Ik meen dat die vraag bevestigend kan worden beantwoord. Van Dale omschrijft een geleerde als iemand 'van uitgebreide studie en kennis in wetenschappelijke zaken' of 'die zijn leven geheel aan de beoefening der wetenschap wijdt'. Bij Furly wordt aan beide criteria voldaan, zeker als wij hem in de context van zijn tijd bezien. Het voorgaande wordt van onverdachte zijde bevestigd. In een brief van 28 april 1698 klaagt John Locke bij zijn 'old and valued friend' Furly over zijn eenzaamheid: 'I am almost quite alone here now... removed from the commerce of the world' en als dan enkele jaren later Furly een voorgenomen bezoek moet afzeggen schrijft Locke op 20 april 1702 over zijn grote teleurstelling en vervolgt: 'Such quiet fellows as you are that come without drum and trumpet with whom we can talk upon equal terms and receive some benefit by their company, I should be glad to have in my neighbourhood'.

De beoefening der wetenschap heeft een zeer belangrijke, zo niet overheersende plaats in Furly's leven ingenomen en vond vorm in een drietal aspecten: een indrukwekkende reeks vertalingen – zijn grote bibliotheek – zijn intensieve contacten met enkele van de meest vooraanstaande wetenschappers van zijn tijd.

Allereerst dan de reeks vertalingen; over en weer in het Engels, Duits, Frans, Nederlands en Latijn. Het zijn er ruim 45, allen Quaker-geschriften. Bij een deel daarvan schreef hij een commentaar in de vorm van een voorwoord en naschrift. Waar het hier natuurlijk theologische werken betrof, was grondige theologische kennis zowel voor vertaling als voor commentaar onontbeerlijk. Zelf schreef hij een achttal verhandelingen over zijn geloof.

Dan zijn bibliotheek. Mede met behulp van zijn vele vrienden had Furly in de loop der jaren een grote verzameling boeken aangelegd, bekend als de 'Bibliotheca Furliana'. De catalogus vermeldt meer dan 4000 titels. In het beknopte kader van dit artikel kan ik helaas niet diep op deze zo interessante verzameling ingaan (één van de vier nog bestaande exemplaren van de catalogus bevindt zich in het Gemeentearchief van Rotterdam!) en moet ik volstaan met een globaal overzicht. Ruim eenderde bestaat uit theologische werken; dan zo'n 850 boeken over kerkgeschiedenis en algemene geschiedenis; 400 filosofische geschriften; ongeveer 300 woordenboeken en grammatica's; 400 werken van uiteenlopende aard; 40 manuscripten; ruim 400 ongebonden boeken; 20 pakken Quakerliteratuur en tenslotte een 70-tal curiosa op bibliografisch gebied. Dit alles in ruim 25 verschillende talen. Inderdaad een voor die tijd indrukwekkende particuliere verzameling. De reeds eerder genoemde bibliofiel Von Uffenbach zegt in zijn bekende reisverslag het volgende: 'Den 21. Nov. Morgens giengen wir op te haaring Vliet, zu Benjamin Furly, einem Englischen Kauffmann, welcher das Haupt der Quaker in Holland ist, und einen curiösen Vorrath von Büchern, sonderlich suspectae fidei hat' – ketterse literatuur dus. Nu, zowel in dat curieuze als dat ketterse had Von Uffenbach wel gelijk. De catalogus doorbladerend komt men een bonte mengeling van boeken en manuscripten tegen. Vanzelfsprekend alle werken van Locke, Bayle en Shaftesbury – vrijwel alle belangrijke klassieken – de volledige werken van Petrarca – die der bekendste wijsgeren tot Locke – twee complete bundels met Spinoza's werken – de volledige Blaeu Atlas van 1647 enz. enz. Overigens, Von Uffenbach kon zich zijn toch wel wat matige waardering van Furly's bibliotheek tot op zekere hoogte wel permitteren; immers, zijn eigen verzameling de 'Bibliotheca Uffenbachiana' (in tegenstelling tot Furly's bibliotheek geheel bewaard gebleven en thans in Hamburg) omvatte 12.000 titels en 35.000 manuscripten.

Von Uffenbach zegt van Furly: 'Wir muszten uns verwundern, dasz dieser Kauffmann in Studiis als Sprachen, als Lateinisch, Hebräisch, usw. so wohl bewandert war, zumal da er vor sich keine Mittel gehabt, und sie erst hier und zwar sehr ansehnlich erworben'. Terzijde wil ik hierbij opmerken dat ook Von Uffenbach de fout begaat te veronderstellen dat zakenlieden geen wetenschappelijke belangstelling voor en kennis van de klassieken zouden kunnen hebben.

En dan tenslotte Furly's intensieve contacten met enkele van de meest vooraanstaande wetenschapsmensen van zijn tijd. Nog

BIBLIOTHECA
FURLIANA,
SIVE
CATALOGUS
LIBRORUM

Honoratiff. & Doctiff. Viri
BENJAMIN FURLY,

Veritatis & Libertatis Assertoris acerrimi;

Inter quos excellunt

Bibliorum Editiones, Mystici, Libri proprii
cujuscumque Sectæ Christianæ, &
Manuscripti membranei.

Auctio fiet die 22 Octobris 1714.

in Ædibus Defuncti

in Platea vulgô dicta Haringvliet.

ROTTERDAMI,
FRITSCH ET BOHM,
ET
NICOLAUM BOS.
MDCCLXIV.

Apud {

afgezien van de uitvoerige correspondentie die Furly met hen, en vele anderen, heeft onderhouden, heeft zich het contact met die tijdgenoten vooral ook geconcentreerd in de regelmatige besloten bijeenkomsten die hij in zijn huis organiseerde. Aanvankelijk waren deze bijeenkomsten bedoeld om de Quakers in staat te stellen met elkaar en met niet-Quakers van gedachten te wisselen.

Furly's huis aan de Scheepmakershaven heette vermoedelijk 'De Lantaarn'; dat zou dan in overeenstemming zijn met het eerder genoemde 'Innerlijke Licht' – de kern van het Quaker-geloof. In de loop der jaren 1670/1680 groeiden deze bijeenkomsten uit tot een exclusieve club 'De Lantaarn' geheten. Men kan deze club vergelijken met al die literair-filosofische besloten gezelschappen, die alom in het West-Europa van die tijd in de mode waren – in een ontspannen sfeer en onder het genot van de nodige alcohol en tabak besprak men vooral ook de toen zo in beweging zijnde wetenschap.

Niets nieuws dus die Lantaarn, ware het niet dat deze club door drie grondleggers der Verlichting bezocht is geworden. Dat waren: John Locke, Pierre Bayle en Shaftesbury. Ook enkele andere bezoekers zijn bekenden uit de begintijd van de Verlichting in Nederland: Philippus van Limborch, Jean Leclerc, Algernon Sydney, Franciscus Mercurius Baron van Helmont, Tobias Ludwig Kohlhaus, Petrus Rabus, Hermanus Lufneu. Op Locke, Bayle en Shaftesbury moet ik wat dieper ingaan; de anderen kan ik slechts aanstippen.

John Locke, één van de belangrijkste denkers van de 17e eeuw, leefde in vrijwillige ballingschap in de Zeven Provinciën van 1683 tot 1689. Na enkele jaren door de Republiek te hebben gezworven, in welke tijd hij in contact kwam met o.a. Van Limborch en Leclerc, vestigde hij zich eind 1686 in Rotterdam. Een gemeenschappelijke vriend, Edward Clarke, bracht hem in contact met Furly. Diens huis werd Locke's 'pied à terre' tot hij in februari 1689, in het gezelschap van Prinses Mary, de echtgenote van Willem III, naar Engeland terugkeerde. Uit alles blijkt dat er van meet af aan sprake is van een sterke affiniteit tussen beide mannen die resulteerde in een hechte vriendschap gebaseerd op enkele gemeenschappelijke idealen en opvattingen. Dit werd versterkt door het feit dat Locke geheel in het gezin Furly werd opgenomen; ook werd Furly vanaf begin 1687 zaakwaarnemer van Locke. Deze vriendschap kan het beste worden getypeerd door de brief die Locke op 28 april 1691 bij het overlijden van Furly's eerste vrouw aan hem schrijft. De belangrijkste zinsneden:

'Dear Friend, – Though I am very much concerned and troubled for your great loss, yet, your sorrow being of that kind which time and not arguments is wont to cure, I know not whether I should say anything to you to abate your grief, but that, it serving to no purpose at all, but making you thereby the more unfit to supply the loss of their mother to your children who now more need your care, help and comfort; the sooner you get rid of it the better it will be for them and you. If you are convinced this is fit to be done, I need not make use to you of the common though yet reasonable topics of consolation. I know you expect not to have the common and unalterable law of mortality, which reaches the greatest, be dispensed with for your sake.'

Zo'n brief kan, meen ik, alleen aan een zeer goede vriend worden geschreven; hij werpt bovendien een verhelderend licht zowel op de schrijver als op de ontvanger. Nuchterheid in de eeuw der Rede!

Wij keren terug naar de Lantaarn. Uit alles blijkt dat Locke een leidende rol in deze sociëteit vervulde. In een brief van 26 december 1687 aan Furly, waarin hij over zijn afwezigheid schrijft – Locke is dan tijdelijk in Amsterdam bij Van Limborch – zegt hij eigenlijk niet te weten wie hem als voorzitter zou kunnen vervangen en voegt daar gekscherend aan toe: 'For my part, I think, I will best make Arent my vice-governor...'. Arent is de reeds eerder genoemde jongste zoon van de Furly's en de lieveling en protégé van Locke. Het gaat er opgewekt 17e-eeuws toe in de Lantaarn. In de hiervoor genoemde brief aan Furly schrijft Locke verder: 'A cask of mum (soort bier gebrouwen in Brunswijk, v.R) a hogshead of cyder, even now and then a bottle of wine or a zopie for a more effectual remedy against phlegmatic humours and rainy weather: this, I suspect, in my absence will make brave work, and heresy will rise up apace in the Lantarn...'. Ongetwijfeld heeft de vriendschap met Locke stimulerend gewerkt op Furly's belangstelling voor en studie van de wetenschappen. Locke stond, mede door zijn lidmaatschap van de Royal Society en zijn relaties met Isaac Newton en Christiaan Huygens, in het middelpunt van de zo stormachtige ontwikkelingen in de wetenschap. Grappig te vermelden dat Locke, toen hij in 1687 in Rotterdam van Newton diens hoofdwerk de 'Principia' ontving, Huygens in de arm nam omdat hij de wiskunde in dat werk niet kon volgen, aldus Desaguliers, vriend en leerling van Newton, in 1734 in de inleiding tot zijn 'Course of experimental Philosophy'.

Tenslotte nog een enkele opmerking. Locke's hoofdwerk, het

58. *John Locke. Portret door Herman Verelst, 1689.*

'Essay concerning Human Understanding', waar hij jaren aan heeft gewerkt, kreeg zijn definitieve vorm in de tijd dat hij bij de Furly's woonde. Is het gewaagd te veronderstellen dat de inhoud van dit werk tussen de vrienden ter sprake is gekomen? Locke's 'Two treatises of Government' werden in Rotterdam geconcipieerd; in december 1689 besprak Furly in Engeland met 'a scrupulous Cambridge scholar' de inhoud van deze verhandelingen. Reeds in Rotterdam heeft Locke gewerkt aan zijn 'Some thoughts Concerning Education'. Algemeen neemt men aan dat o.a. de kinderen van Furly model hebben gestaan voor deze gedachten over opvoeding. Het lijkt mij weinig zinvol om hier in te gaan op de plaats die Locke in het denken van zijn tijd heeft ingenomen; die is genoegzaam bekend. Wel wil ik nog wijzen op zijn 'Brieven over verdraagzaamheid' die zijn geestelijke verwantschap met Furly nog eens onderstrepen.

Een ander, niet minder vooraanstaand denker die de Lantaarn wel eens zal hebben bezocht was Pierre Bayle (1647-1706), 'le philosophe de Rotterdam' zoals Cornelia Serrurier hem in haar bekende proefschrift 'Pierre Bayle en Hollande' noemde. Er is ook in het Rotterdams Jaarboekje verscheidene malen over hem gepubliceerd. In 1956 door mevr. dr C.L. Thijssen-Schoute en in 1982 door (prof.) Hans Bots. De veronderstelde relatie met de Lantaarn – en dus o.a. met Furly en Locke – berust allereerst op het feit dat Locke in verschillende brieven aan Furly vraagt zijn groeten te doen aan Bayle. Bovendien maakte Bayle in de loop der jaren in Rotterdam steeds meer vrienden; ongetwijfeld allen ontwikkelde lieden die in de kring van de Lantaarn pasten. En ook zal Furly's bibliotheek zijn grote belangstelling hebben gehad. Zeker niet in de laatste plaats omdat Bayle, gezien zijn zeer beperkte middelen, zich nauwelijks de aankoop van boeken kon permitteren.

Een bijzonder mens deze Bayle. Zijn ouders waren protestant. Na een katholieke opvoeding aan een Jezuïetencollege keerde hij terug naar het protestantisme, ontvluchtte de vervolgingen in Frankrijk en werd, op voorspraak van de bekende mr Adriaan Paets – lid van de Rotterdamsche Vroedschap – in 1681 tot hoogleraar aan de Illustre School benoemd. Gezien zijn ervaringen met deze leerstoel heeft dit werk hem niet gelegen. Het strookte blijkbaar niet met zijn instelling; hij schijnt een wat in zichzelf gekeerd mens te zijn geweest die zich in de rust van zijn studeerkamer meer op zijn gemak voelde dan in de collegezaal. Om die reden sloeg hij dan ook aanbiedingen om aan de Universiteiten van Leiden en Frankeker

hoogleraar te worden, af. Wij moeten ons Bayle echter niet voorstellen als een eenzame zonderling. Zoals reeds gezegd, breidden zijn relaties en vriendschappen zich naarmate hij langer in Rotterdam woonde steeds verder uit. Behalve de reeds genoemde kontakten met Furly en Locke had hij in de vriendenkring van deze twee o.a. ook kontakten met de stadsarts Lufneu en met Pieter Rabus, die in zijn 'Boekzaal van Europe' schreef het zich tot een eer te rekenen Bayle te kennen. Voor Rabus was Bayle vanzelfsprekend ook nog een uitstekende bron van kopij!

In 1684 begon Bayle met de uitgave van een periodiek onder de titel 'Nouvelles de la République des Lettres' dat weldra in heel Europa bekendheid kreeg. Zijn opvattingen bleken zo radicaal dat het stadsbestuur hem in 1693 als hoogleraar ontsloeg, waarna hij tot zijn dood in 1714 ongestoord in Rotterdam bleef werken. Sinds 1687 werden zijn Nouvelles door Henri Basnage de Beauval voortgezet onder de titel 'Histoire des Ouvrages des Savans'. Zodoende kon hij zich geheel aan zijn hoofdwerk wijden, de beroemde 'Dictionnaire Historique et Critique', die in 1697 in Rotterdam werd gepubliceerd. Hij was van mening dat alle godsdienst aan de kritiek der Rede onderworpen diende te worden en was fervent voorstander van godsdienstige verdraagzaamheid, zelfs ten aanzien van atheïsten. Ook de Bijbel was niet altijd betrouwbaar, zei Bayle: 'als hij botst met de heldere en duidelijk omschreven gevolgtrekkingen van het natuurlijk verstand, met name op het gebied van de ethica'; Bayle noemde zichzelf een 'Christelijk scepticus' en ageerde verder nog tegen bijgeloof en heksenjacht.

Het is voor mij nog altijd een wonder dat deze man eerst twaalf jaar in Rotterdam heeft kunnen doceren en vervolgens de rest van zijn leven ongestoord in Rotterdam heeft kunnen publiceren en werken. Dit demonstreert toch wel de liberale gezindheid van het stadsbestuur van die dagen! De keren dat hij in de opgewekte sfeer van de Lantaarn was, zal Bayle ongetwijfeld een buitenbeentje zijn geweest, mede gezien zijn afwijkende politieke overtuiging – hij was geen voorstander van de troonsbestijging van Willem III in Engeland. Maar bij Furly was hij bij mensen van gelijk niveau en dat zal zwaar hebben gewogen. Laatstelijk in 1702 schrijft Locke aan Furly dat 'Monsieur Bayle' niet had gereageerd op een boek dat hij hem had gezonden en dat terwijl Locke 'boven allen op diens mening prijs stelde'.

Ter afsluiting van dit gedeelte over Bayle nog het volgende: in een brief schrijft Bayle dat Rotterdam een stad is die zo bij de handel

is betrokken dat er vrijwel uitsluitend kooplieden wonen. In een andere brief zegt hij dat bij zijn hoorcolleges 'een groot aantal zeer goed ontwikkelden' was. Toch geen 'handel alleen...'?

Bayle's invloed in West-Europa is groot geweest; ook in Engeland. In Frankrijk beïnvloedde hij vooral Voltaire.

De laatste van de drie grondleggers der Verlichting die wij met de Lantaarn in verband mogen brengen, Anthony Ashley Cooper, derde Graaf van Shaftesbury (1671-1713), was een pupil van Locke. Locke, die medicijnen had gestudeerd, was de lijfarts en beschermeling van de eerste Graaf van Shaftesbury geweest, vooraanstaand Engels politicus die in 1682 moest vluchten en in 1683 te Amsterdam overleed. Hij belastte Locke met het toezicht op de opvoeding van zijn kleinzoon. Dat toezicht duurde van 1677 tot 1683, waarna de jonge Shaftesbury drie jaar in Cambridge studeerde. Daarna maakte hij de gebruikelijke 'Grand Tour' over het Continent; afsluiting van de opvoeding van vrijwel alle jonge Engelse aristocraten uit die dagen. Het is vanzelfsprekend dat Shaftesbury jr tijdens die drie jaar durende rondreis zijn leermeester in Rotterdam opzocht. Dat blijkt uit een brief van Shaftesbury aan Furly gedateerd 27 juni 1691²), waarin Shaftesbury herinnert aan een eerder gesprek. Kort na die brief verblijft Shaftesbury enige maanden in Furly's huis; in 1698/99 zelfs een geheel jaar en bij de volgende periode in Rotterdam in 1703/04 zorgde Furly ervoor dat Shaftesbury een eigen huis 'and ménage of his own' kon betrekken. Hij blijkt in Rotterdam verscheidene goede vrienden te hebben gemaakt. In zijn brieven aan Furly doet hij bij herhaling de groeten aan een aantal Rotterdamse notabelen zoals: Flinck, bewindhebber der Oost Indische Compagnie en zoon van de schilder Govert Flinck; Adriaan Paets, Ontvanger der Admiraliteit, zoon van de eerdergenoemde mr Adriaan Paets; en de kooplieden Van Twedde en Dionys Verburg. Hoewel Shaftesbury aanvankelijk een politieke loopbaan koos – hij werd lid van het Hogerhuis – noodzaakte zijn zwakke gezondheid hem de politiek vaarwel te zeggen. Hij besteedde nu al zijn tijd aan de filosofie en werd één der belangrijkste propagandisten van het Deïsme, het geloof van de Verlichting.

Verder ontwikkelde hij het begrip 'moral sence' – het zedelijk onderscheidingsvermogen tussen goed en kwaad – en bepaalde daarmee het gezicht van de Verlichting, nl. dat zedelijkheid zonder geloof in de Openbaring mogelijk is. Eerst in 1711 publiceerde Shaftesbury zijn hoofdwerk 'Characteristicks of Men, Manners,

Opinions, Times'. Ook de invloed van zijn denken was groot, in Engeland en Frankrijk en vooral in Duitsland.

Van de overige bezoekers van de Lantaarn een beknopt overzicht. Philippus van Limborch (1633-1712) was een bekend Remonstrants theoloog en auteur, hoogleraar aan het Remonstrants Seminarie te Amsterdam. Zeer tolerant van opvatting en prediker van een praktisch Christendom. Samen met Locke richtte hij, tijdens diens verblijf in Amsterdam in 1686, aldaar 'De Literarische Societeit' op.

Jean Leclerc (1657-1736) was afkomstig uit Genève; een Calvinist met een zeer kritische inslag. In 1682 week hij uit naar Amsterdam en werd daar hoogleraar in de klassieke talen en het Hebreeuws aan het Remonstrants Seminarie. Hij redigeerde de 'Bibliothèque Universelle et Historique' (1686-1693) – waaraan Locke meewerkte –, één van de eerste wetenschappelijke periodieken met kritieken en commentaren, in geheel West-Europa gelezen; de 'Bibliothèque Choisie' (1703-1713) en de 'Bibliothèque Ancienne et Moderne' (1714-1729). Aangezien Leclerc de Engelse taal beheerste – hij woonde in 1682 enige tijd in Engeland – heeft hij veel Engelse wetenschappelijke werken vertaald. Zodoende heeft hij er in aanzienlijke mate toe bijgedragen de ontwikkelingen in Engeland op het gebied der wetenschappen voor het Continent toegankelijk te maken. Bots heeft daar onlangs in een artikel in de 'Studies in Seventeenth-century English literature, history and bibliography' op gewezen.

Algernon Sydney (1622-1683) was een vroege vriend en bezoeker van Furly en van de 'De Lantaarn'. Hij was de achterneef van de ons bekende Robert Dudley, Graaf van Leicester, van 1585-1587 landvoogd van de Republiek. Omstreeks 1678 schreef Sydney een boek getiteld 'Discourse on Government'. Ondanks ook de inspanningen van Benjamin Furly kon hij er geen uitgever voor vinden. Dat is begrijpelijk; hij ontvouwde in dit boek zijn geloof in het recht op revolutie. Een fanatiek bestrijder van de Stuarts; beschuldigd van hoogverraad – op dubieuze gronden – werd hij op 7 december 1683 in de Tower onthoofd. Zijn boek, uiteindelijk in 1698 uitgegeven, maakte prompt opgang in Noord-Amerika als 'handboek voor de revolutie'.

Pieter Rabus (1660-1702), de befaamde Rotterdamse publicist – die zowel leraar klassieke talen als notaris was – behoeft nauwelijks enige toelichting. Hij redigeerde het eerste Nederlandstalige geleerdentijdschrift 'De Boekzaal van Europe'. In de

nummers van jan./febr. en sept./oct. 1696 schrijft hij een kritisch commentaar op de door Gerard Croese geschreven 'Historia Quakeriana'.

Frans Mercurius Baron van Helmont (1614-1696) was een Zuidnederlandse medicus, filosoof en occultist; een typisch produkt van zijn eeuw en in die tijd als geleerd zwerver in heel Europa bekend. Van Helmont was goed bevriend met Locke en logeerde in oktober 1693 enkele dagen bij Locke in Engeland.

Tobias Ludwig Kohlhaus (ong. 1640-1700) was afkomstig uit het Duitse Hessen-Homburg. Na zijn artsenstudie in Leiden vestigde hij zich als arts in Rotterdam. Hij trad toe tot de Vriendenkring en publiceerde voornamelijk in de Quaker-sfeer. Uit brieven blijkt dat Locke zeer op hem gesteld was en Pieter Rabus schrijft in 1696 in de Boekzaal dat Kohlhaus wèl doorkneet was in de vroeg-christelijke geschiedenis en in de christelijke theologie.

Tenslotte dan de Rotterdamse stadsarts Hermanus Lufneu (1657-1744), door Mevr. Thijssen-Schoute uitvoerig beschreven in het Rotterdams Jaarboekje van 1960 en eveneens in haar 'Uit de Republiek der Letteren'. Eén van de vele artsen uit die jaren die zich naast hun medicijnenstudie ook verdiepten in de brandende problemen van de 17e/18e eeuw op het gebied van filosofie, godsdienst, ethiek e.d. Met name het driemanschap Bayle-Rabus-Lufneu kende elkaar goed; men krijgt de indruk dat Lufneu als medisch adviseur aan de Boekzaal heeft meegewerkt.

Het lijkt geen twijfel dat de kontakten rond Furly en zijn Lantaarn, al zullen de hiervoor genoemde bezoekers elkaar helaas niet allen tegelijkertijd hebben getroffen, tot wederzijdse beïnvloeding hebben geleid. De uitvoerige correspondentie die de heren onderling voerden zal daar zeker ook toe hebben bijgedragen. Cranston spreekt van de invloed die zowel Furly als Van Limborch en Leclerc op John Locke hebben gehad. Het is vanzelfsprekend dat zij het zeker niet bij voortdoring met elkaar eens zullen zijn geweest; het waren tenslotte individuele denkers in de geest van de Verlichting die zij in gang hebben gezet. Maar over één zaak waren allen het zeker eens en dat was: verdraagzaamheid. Dat zal in hun gesprekken een bepalende rol hebben gespeeld.

POLITIEK GEËNGAGEERD

Het lijkt mij wat overdreven Furly een 'international statesman' te noemen zoals Hull in zijn monografie over Furly doet; daartoe geven de beschikbare bronnen vooralsnog geen aanleiding. Wel is

hier sprake van een man die zich uitvoerig – maar veelal achter de schermen – met politieke zaken heeft bemoeid, zowel in de Zeven Provinciën als in Engeland. Deze bemoeienissen lagen in de eerste plaats op het gebied van de godsdienstige verdraagzaamheid en dat was, zeker in die dagen, een politiek gegeven van de eerste orde. West-Europa en Noord-Amerika waren, onder invloed van de wetenschappelijke ontwikkelingen, bezig zich aan knellende banden te ontworstelen; één daarvan was de onverdraagzaamheid.

Allereerst is daar Furly's voortdurend ijveren tegen het onverdraagzame bewind der Stuarts in Engeland en vóór het Koningschap van Willem III. Furly's gezindheid in dezen blijkt reeds duidelijk in 1666. In notities over de correspondentie tussen twee spionnen van Karel II op het Continent nl. William Scot uit Rotterdam en Aphna Behn uit Antwerpen wordt Furly aangemerkt als: 'een zeer invloedrijk man waar de fanatici (dat zijn de tegenstanders der Stuarts) veel vertrouwen in hebben' en die 'een plan ontworpen zou hebben voor Engeland'. Furly schijnt zeer goede relaties met Prins Willem III te hebben gehad. In 1686 heeft hij met William Penn enkele gesprekken met de Prins over de onverdraagzaamheid in Engeland.

Thijssen-Schoute zegt in haar genoemde artikel over de stadsarts van Rotterdam, Lufneu, het volgende: 'Furly zal één van de geldschieters geweest zijn, die de expeditie van Willem III financierde' en in haar studie over 'De Nederlandse vriendenkring van John Locke' in de postuum verschenen bundel 'Uit de Republiek der Letteren' herhaalt zij deze veronderstelling. Waarop mevrouw Thijssen dit baseert is helaas niet meer te achterhalen. Wel heeft Furly, kort voor het vertrek van de Prins naar Engeland, nog een gesprek met hem gehad. Wij weten dat uit een brief van Locke aan Van Limborch van 24 november 1688. Het ging over een afgezette en verbannen dominee in Kennemerland en naar aanleiding van dit geval van onverdraagzaamheid schijnt Furly er de Prins op te hebben gewezen – aldus Cranston – dat, als hij onder het motto 'Pro Religione et Libertate' naar Engeland ging, hij er goed aan deed ervoor te zorgen dat in Holland in ieder geval verdraagzaamheid heerste. Furly kreeg zijn zin; de Prins schreef een brief aan de Schout van Kennemerland.

Een andere politieke activiteit van Furly was dat hij, na de troonsbestijging van Willem III bijna een jaar in Engeland was, waar hij o.a. betrokken was bij de totstandkoming van de bekende 'Act of Toleration'. Deze wet, in 1689 aangenomen, verleende aan

godsdienstige minderheden – niet aan de Katholieken en de Unitariërs! – vrijheid van godsdienst.

Het enige duidelijke bewijs dat Furly zich ook met internationale politiek bemoeide vinden wij in een brief aan de reeds eerder genoemde John Talbot, Hertog van Shrewsbury. In deze brief van 25 december 1706 worden door Furly diverse zaken aan de orde gesteld en wel:

- het verschil in invoerrechten in Engeland op linnen geheven; voor Holland geldt een hoog tarief – voor Duitsland een laag;
  - het verzoek om de Italiaanse Staten gerust te stellen ten aanzien van de aanmatigheden van de Duitse Keizer;
  - de vervolging van de Protestanten in Frankrijk
- en – het voorstel van Furly om bij de op handen zijnde vereniging van Engeland en Schotland de onderlinge verhouding der Zeven Verenigde Provinciën als voorbeeld te nemen.

Tenslotte dan nog, in het kader van Furly's politieke geëngagedheid, het bezoek van de Graaf van Macclesfield aan Furly in 1709. Eerstgenoemde was op weg naar Hannover teneinde met de Keurvorst George Ludwig te spreken over het t.z.t. aanvaarden van de Engelse kroon; hetgeen dan ook in 1714 geschiedde. Naar aanleiding van dit bezoek ontplooide Furly – groot voorstander van dit beleid – tezamen met Shaftesbury de nodige activiteit en schreef o.a. brieven aan de Hertog van Marlborough en aan Lord Townsend, de Engelse ambassadeur in 's-Gravenhage.

Hier eindigt dan de summiere beschrijving van 'leven en werken' van Benjamin Furly, Engels koopman te Rotterdam. Ongetwijfeld, zoals ik in het begin van dit artikel al stelde, een zeer bijzondere man en typerend voor de tijd waarin hij leefde.

Furly moet een zeer ambitieus man zijn geweest; daarnaast een gevoelsmens die in alle opzichten voor zijn medemens open stond. Ondanks al zijn zakelijkheid lichtgelovig, zoals uit zijn vervoering over een wonderdokter in Rotterdam blijkt. Zijn ambitie bracht hem zowel succes in zaken als succes in zijn onafgebroken streven naar verdraagzaamheid. Niet alleen verkondigde hij dat streven bij voortduring, maar hij liet geen gelegenheid voorbijgaan om door middel van brieven of bezoeken aan autoriteiten voor de zaak der verdraagzaamheid op de bres te staan. Dat is voor ons zijn eerste grote verdienste geweest. Zijn tweede grote verdienste is dat hij, mede door zijn welvoorziene bibliotheek, zijn huis tot een tref- en

kontaktpunt heeft gemaakt van vele vooraanstaande persoonlijkheden uit de beginperiode der Verlichting. Wij dienen hem voor dit alles dankbaar te zijn.

Teruggrijpend naar de eerste zinnen van dit artikel constateer ik dan tenslotte dat Rotterdam niet 'een plaats van handel alleen...' is geweest, maar dat eind 17e- begin 18e eeuw drie van de belangrijkste grondleggers der Verlichting binnen haar muren hebben gewoond en gewerkt.

NASCHRIFT

Bij het schrijven van dit artikel werd ik weer getroffen door het feit dat de Verlichting in haar beginfase uit Engeland tot ons kwam; eerst in een late fase van de 18e eeuw kwamen de Fransen ten tonele, die bovendien de Verlichting toch weer vanuit een andere optiek bevorderden. Paul Hazard typeert dat zo fraai in zijn 'La crise de la conscience européenne' als hij zegt: 'Mais bientôt on devait concéder aux Anglais un privilège: celui de penser. Et ici encore, l'opposition naissait: à la France, l'art de vivre en société, la conversation, les belles manières, les raffinements de l'esprit. A l'Angleterre, la force individuelle, la profondeur et l'audace de la recherche, la libre réflexion'. En even verder citeert Hazard dan een gedichtje uit de fabel 'Le renard et les raisins' van La Fontaine:

'Les Anglais pensent profondément;
Leur esprit, en cela, suit leur tempérament;
Creusant dans les sujets, et forts d'expériences,
Ils étendent partout l'empire des sciences'.

Maar ook van Duitse zijde wordt de kracht van het praktische Engelse denken erkend. Zelfs in 1829 schrijft Goethe nog in een brief aan zijn vriend en medewerker Johann Peter Eckermann: 'Während die Deutschen sich mit Auflösung philosophischen Problemen quälen, lachen uns die Engländer mit ihrem groszen praktischen Verstande aus und gewinnen die Welt'.

Naar aanleiding van dit artikel wil ik ook nog eens wijzen op de grote groep Engelse, en vooral ook Schotse kooplieden in Rotterdam in de 17e en 18e eeuw. Hun economische, sociale en intellectuele invloed in onze stad moet aanzienlijk zijn geweest. Van enig diepgaand wetenschappelijk onderzoek op dit gebied is echter, voor zover ik kan nagaan, nimmer sprake geweest. Prof. dr P.W. Klein, Erasmus Universiteit, heeft in zijn artikel 'Little London – British Merchants in Rotterdam during the 17th and 18th

centuries', in de erebundel voor Charles Wilson, de economische aspecten belicht. Ook de doctoraal-studenten Doortmont en Vroom van de Subfaculteit Maatschappijgeschiedenis, Erasmus Universiteit, leverden in hun onderzoek-verslag 'Engelse kooplieden gevestigd in Rotterdam in de 18e eeuw (9 december 1982) een bijdrage³). Het ware echter te wensen dat genoemde Subfaculteit eens een integraal onderzoek van dit zo brede terrein entameerde; maatschappijgeschiedenis in optima forma, dacht ik zo!

Rest mij dank uit te spreken voor de medewerking die ik met name van het Gemeentearchief van Rotterdam ontving. Allereerst dank aan conservator drs R.H. Krans, die mij zeer omvangrijke assistentie verleende bij het zo noodzakelijk 'graafwerk' in de oude archieven. En verder ben ik de heer P. van Wijngaarden van de bibliotheek zeer erkentelijk voor zijn vlotte en deskundige hulp.

Ook prof. dr J.A.H. Bots, directeur van het Instituut voor Intellectuele Betrekkingen tussen de Westeuropese landen in de 17e eeuw van de Katholieke Universiteit te Nijmegen en drs R.A.D. Renting, redacteur van het Rotterdams Jaarboekje, ben ik dank verschuldigd voor enkele aanwijzingen de literatuur betreffende.

Tenslotte, maar zeker niet in de laatste plaats, dank ik mijn vrouw voor het consistent en persklaar maken van het manuscript.

NOTEN

1) Bij citaten uit brieven in de Engelse taal heb ik gebruik gemaakt van de 19e eeuwse spelling zoals Fox Bourne die in zijn standaardwerk over Locke heeft gehanteerd.

2) Shaftesbury papers Serie V No. 3 – Bibliotheek British Museum. Hierbij merk ik op dat Furly's correspondentie – voor zover nog bestaand – nogal verspreid is ondergebracht. Een nazaat van Furly, dr Thomas Forster, heeft in 1847 een deel van de in zijn bezit zijnde brieven uitgegeven in 'Original Letters of Locke, Algernon Sydney and Anthony Shaftesbury' – Epistolarium – 2nd Edition – London 1847. De rest van de correspondentie die in zijn bezit was is voorshands verdwenen.

De Bodleian Library in Oxford beschikt over een verzameling brieven van en aan Locke (Locke MMS). Verder bevat de Duke of Marlborough's Collection te Blenheim brieven van Furly. Ook de Friends Reference Library, Euston Road te Londen, bevat een grote verzameling brieven en, volgens het Quaker Centrum te Amsterdam, heeft de laatste Rotterdamse Quaker alle Rotterdamse papieren naar het Friends House te Londen gebracht waar bovengenoemde bibliotheek is gevestigd.

De volledige uitgave van Locke's brieven, waarin uiteraard ook die aan Furly, is onlangs door E.S. de Beer verzorgd en verscheen als 'The

correspondence of John Locke' in 1980 in vijf delen te Oxford.
De correspondentie tussen Furly en Penn, de zaken van Pennsylvania betreffende, berust bij de Historical Society of Pennsylvania te Philadelphia.

3) Zie Rotterdams Jaarboekje 1985, blz. 197 e.v.

GERAADPLEEGDE LITERATUUR

Ongedrukte bronnen:

Gemeentelijke Archiefdienst Rotterdam (GAR) – Notarieel Archief – Schepenarchief.

Gedrukte bronnen:

Bibliotheca Furliana sive Catalogus Librorum Honoratiss. et Doctiss. Viri Benjamin Furly etc. etc. Auctio fiet die 22 Octobris 1714. In Aedibus Defuncti in Platea vulgò dicta Haringviet. Roterodami, Apud Fritsch et Bohm et Nicolaum Bos, MDCCXIV. (Bibliotheek GAR)

Brief van een Heer van Rotterdam geschreven aan zijn VRIEND Tot Amsterdam, aangaande de Persoon en 't Gedrag van de Heer BENJAMIN FURLY, Burger en Koopman te Rotterdam. Gedrukt tot Amsterdam voor de Liefhebbers van de ware Godzaligheid, 1709. (Bibliotheek GAR)

P. Rabus. *De Boekzaal van Europe, Gesticht door P. Rabus* met Privilegie van de Edele Grootmogende Heeren Staten van Holland en West-Vriesland. Te Rotterdam, By Pieter vander Slaart, 1692-1702. (Bibliotheek GAR)

Zacharias Conrad von Uffenbach. *Herrn Z. C. v. U's merkwürdige Reisen durch Niedersachsen, Holland und Engelland*. 3 dln. – J.G. Schelhorn – Ulm – 1753/54. (Bibliotheek GAR)

Overige werken:

Maurits Cranston. *John Locke, a biography*. Longmans, Green and Co. – London – New York – Toronto – 1957.

Dictionary of National Biography. Edited by Leslie Stephen – 63 dln. – Smith, Elder and Co. – London – 1889.

H.R. Fox Bourne. *The Life of John Locke*. In two volumes. Henry S. King and Co. – London – 1876.

Paul Hazard. *La crise de la conscience européenne 1680-1715*. Libraire Arthème Fayard – 1961.

Paul Hazard. *John Locke und sein Zeitalter*. Geautoriseerde vertaling van een commentaar op enkele delen uit Hazard's 'La crise de la conscience européenne 1680-1715' door A.E. Brinkmann. Hoffmann und Campe Verlag – Hamburg – 1947.

William I. Hull. Swarthmore College Monographs on Quaker History. Number Two: *William Penn and the Dutch Quaker migration to Pennsylvania* – 1935.

Number Five: *Benjamin Furly and Quakerism in Rotterdam* – 1941. By the Lancaster Press Inc. – Lancaster – Pennsylvania.

P.W. Klein. *Little London*. British Merchants in Rotterdam during the 17th and 18th centuries. Artikel in 'Enterprise and History – Essays in honour of Charles Wilson'. Cambridge University Press – 1984.

John Locke. *Two treatises of Government*. With introduction and notes by Peter Laslett. Cambridge University Press – 1960.

Edward H. Milligan. *Quakers*. Copyright Encyclopedia Britannica Ltd. 1960. Friends Home Service Committee – 1966.

Sir Harold Nicolson. *The age of reason*. Copyright 1960 by Harold Nicolson.

G. van Reijn. *Geschiedkundige Beschrijving der Stad Rotterdam* – deel I. Wed. Van der Meer en Verbruggen – 1832.

Rotterdams(ch) Jaarboekje:

1890 – *Een kijkje op Rotterdam in het begin der achttiende eeuw*, door P. Haverkorn van Rijsewijk.

1899 – *De aktiehandel in 1720 te Rotterdam en de Maatschappij van Assurantie, Disconteering en Beleening dezer Stad*, door G. van Rijn.

1943 – *De Rotterdamsche Toeback-Coopers*, door mr W.G.D. Murray.

1948 – *John Goddard, Engels koopman te Rotterdam, 1690-1787*, door mr H.C. Hazewinkel.

1956 – *De filosoof van Rotterdam: Pierre Bayle*, door dr C.L. Thijssen-Schoute.

1960 – *Hermanus Lufne, stadsarts te Rotterdam*, door dr C.L. Thijssen-Schoute.

1982 – *Pierre Bayle en de Rotterdamse Illustre School 1681-1693*, door Hans Bots.

Julius Friedrich Sachse. *Benjamin Furly. An English Merchant at Rotterdam who promoted The First German Emigration to America*. Reprinted from *The Pennsylvania Magazine of History and Biography* – Philadelphia – October 1895.

M.W.H. Schreuder. *Over de Quakers*. Genootschap der Vrienden. Naar een door Engelse Vrienden samengesteld geschrift voor Nederland bewerkt door M.W.H. Schreuder.

C. Serrurier. *Pierre Bayle en Hollande*. Etude historique et critique. Proefschrift. Lausanne – Imprimerie Coopérative la Concorde – 1912.

Studies van het Instituut voor Intellectuele Betrekkingen tussen de Westeuropese landen in de 17e eeuw. Uitgegeven door Hans Bots. Deel 2: *Pieter Rabus en de Boekzaal van Europe 1692-1702*. Amsterdam – 1974.

Deel 6: J.J.V.M. de Vet. *Pieter Rabus (1660-1702)*. Amsterdam en Maarssen – 1980.

APA Holland Universiteits Pers B.V.

Studies in Seventeenth-century English literature, history and bibliography. Edited by G.A.M. Janssens and F.G.A.M. Aarts. *Jean Leclerc as journalist of the Bibliothèques. His contribution to the spread of English learning on the European Continent*, by Hans Bots. Amsterdam – 1984.

C.L. Thijssen-Schoute. *Uit de Republiek der Letteren* – Elf studiën op het gebied der ideeëngeschiedenis van de Gouden Eeuw. Uitgegeven voor de Dr. C. Louise Thijssen-Schoute Stichting door Martinus Nijhoff – 's-Gravenhage – 1967.

ROTTERDAMS RECHTVAARDIGE(N)

IN zijn *Itinerarium* verhaalt de 18e-eeuwse mysticus Swedenborg hoe hij in 1736 hier ter stede overnachtte, op doorreis naar elders. Wanneer de reiziger de Beurs ziet, rijzen vragen in hem op. Waarom heeft God zo'n barbaars en onbeschaafd volk als het Hollandse zo welvarend gemaakt? Zijn antwoord: Holland is een republiek – welke regeringsvorm God meer behaagt dan de absolute, zoals men ook aan de geschiedenis van Rome kan constateren. De enige die de Hollanders vereren is God – dat wekt Zijn welgevallen. Voorts: in Holland heerst vrijheid, slaven zijn er niet, allen stellen zich echter zonder onderscheid onder het gezag van God Almachtig – schroom noch vrees kennend, vertrouwen ze zich, met vrije geest en geheven gelaat, met hun bezit toe aan God; hoe anders is dat onder een absoluut bewind, dat opvoedt tot veinzen en ontveinzen en leert het één in het hart te sluiten, het ander in de mond te hebben. Dan klinkt ineens een 'Maar ..!'. Dat de Hollanders als allerhoogste godheid de Mammon vereren ¹⁾ en om niets geven dan om geld, kan onze reiziger, ondanks wat hij eerder opmerkte, niet goed rijmen met de permanentie van hun voorspoed! Al overdenkend vindt hij voor dit probleem de volgende oplossing: misschien zijn er 10 onder 1000 of 10.000, die de straf afweren en maken, dat de overigen volop overvloed hebben aan de goederen van dit leven. Een zinspeling op het pleit van Abraham ten behoeve van Sodom en op 's aartsvaders vraag aan de engel des Heren om die zondige stad te sparen, zo er onder die goddelozen 50, of 45, of 40, of 30, of 20, of 10 rechtvaardigen gevonden worden – men kent de grandioze aftelsom van Genesis 18. Die zinspeling ziet op de Hollanders als volk. Terwijl echter Amsterdam, waar hij drie dagen bleef en vrienden had, Swedenborg slechts de vage, algemene verzuchting ontlokte: 'Tota urbs non nisi lucrum spirabat' (de hele stad ademde niet dan winstbejag), kristalliseerde de verontwaardiging van de profeet hier, in Rotterdam, en ongetwijfeld vanwege en om Rotterdam, uit tot een beeld: het beeld van een stad, van Sodom. Waar, blijkbaar, enkele rechtvaardigen leefden ...

Het is niet aanwijsbaar, en ook niet waarschijnlijk, dat Nescio ooit Swedenborg's reisverslag heeft gelezen, zo deelt mijn oud-collega de

heer L. Boas, schoonzoon van de heer J.H.F. Grönloh, mij mee. Wat hier volgt, heeft dat ook niet nodig als verklaring: Nescio kende zijn bijbel zeer goed.

Zonder meer kan ook, als bijdrage tot het hoofdstuk 'Rotterdam in de literatuur', de passage volgen die mutatis mutandis aan die bij Swedenborg herinnert. In het licht van de brand van '40 mag ze bepaald navrant heten – wat weer de schuld van Nescio niet is. Ze gaat over de twee zusters, de vrouwen om het dichtertje, na de catastrofe – zie *Dichtertje* (1917), slot.

‘Coba is zachtzinnig en vergevensgezind en natuurlijk, zoals ze altijd is geweest. Ze is godsdienstig geworden zonder wandtexten en gaat iederen Zondag naar de Nederlandsch Hervormde Kerk aan den Boezemsingel. Want ze woont in Rotterdam, als straf omdat ze wel eens met een ander heeft gecoquetteerd toen ze getrouwd was. Zachtzinnig en vergevensgezind denkt ze er aan, hoe zij ook langs den rand van den afgrond is gegaan.

Dora is een 'ongehuwde moeder'. Zij is op kantoor in Rotterdam, haar baas kent haar geschiedenis en veracht haar niet, integendeel. Wat iets heel bijzonder is voor een Rotterdammer.

En ik denk dat om dezen éénen man deze wanstaltige stad mogelijk nog gespaard zal blijven op den grooten dag. Wat weer een nadeel is'...

N. VAN DER BLOM

1) Een 'topos' – in zijn boek 'La religion des Hollandois', Amsterdam, Elzevier, 1673, merkt Jean Baptiste Stoupe op dat de Mammon de eigenlijke god der Hollanders is. 'Geheel overeenkomstig een latere visie van R. Fruin', merkte J. Melles op, in wiens 'Joachim Oudaan', Utrecht 1958, ik dit citaat op p. 108 vond.